Journal of
Islamic Law Research

پژوهش‌نامه حقوق اسلامی

Revisiting the Opinions of Dr. Sayyed Mohammad Beheshti on "Social Insurance" within the Iranian Legal Framework

Authors ∴ Mohammad Bahadori Jahromi |
Mohammad Sadiq Darivand

Stable URL ∴ https://doi.org/10.30497/law.2024.245858.3496

بازخوانی آراء شهید دکتر بهشتی پیرامون «بیمه اجتماعی» در نظام حقوقی ایران

نویسندگان ∴ محمد بهادری جهرمی | محمدصادق داریوند

پیوند دائمی ∴ https://doi.org/10.30497/law.2024.245858.3496

Copyright 2025 The Author(s).
Published by *Imam Sadiq University*, Tehran, Iran.
This work is fully Open Access under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license, allowing non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. *Islamic Law Research* strictly follows the ethical guidelines of the Committee on Publication Ethics (COPE), which all readers, authors, reviewers, and editors are expected to observe and uphold.

Islamic Law
Research Journal

26'th Year | First Issue | Serial No. 67 | Spring 2025 | Pages 337 to 360
Brief Communication Paper | Received: 2024/02/05 | Accepted: 2024/04/17
DOI: 10.30497/law.2024.245858.3496

Revisiting the Opinions of Dr. Sayyed Mohammad Beheshti on "Social Insurance" within the Iranian Legal Framework

Mohammad Bahadori Jahromi • Assistant Professor, Department of Public Law, Faculty of Law, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. m.bahadori@modares.ac.ir

Mohammad Sadiq Darivand • PhD Student in Public Law, Faculty of Islamic Studies and Law, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. (Corresponding Author) s.darivand@isu.ac.ir

Abstract

1. Introduction

The significance of social security and insurance in modern legal frameworks cannot be overstated, as they are fundamental to ensuring the well-being and stability of societies. The right to social security, including insurance, is enshrined in the legal, political, and social governance ideologies of nations worldwide. This paper revisits the opinions of Dr. Sayyed Mohammad Beheshti (1928-1981), a prominent Iranian jurist, philosopher, and politician, who played a pivotal role in shaping the constitutional principles related to social insurance in the Islamic Republic of Iran. The study aims to critically analyze Beheshti's views on the jurisprudential nature, necessity, and state versus private nature of insurance within Islamic law and Iran's legal framework, highlighting his intellectual contributions to the field.

2. Research Question

The primary research question guiding this study is: How does Martyr Sayyed Mohammad Beheshti assess the concept, jurisprudential nature, necessity, and Islamic as well as state or private nature of insurance within the context of Iran's legal framework? The study seeks to uncover the underlying principles in Beheshti's thought process, particularly in relation to the implementation and categorization of insurance in Iran, as outlined in the Constitution.

3. Research Hypothesis

The study hypothesizes that Martyr Beheshti's views on insurance are deeply

rooted in Islamic jurisprudence, reflecting a unique synthesis of religious and legal principles. It posits that Beheshti advocates for the necessity of insurance as a state-run institution in Iran, with its foundation firmly anchored in Islamic teachings. Furthermore, it is hypothesized that Beheshti distinguishes between public and private forms of insurance, advocating for a balanced approach that aligns with the broader goals of social justice and security as envisioned in the Islamic Republic's Constitution.

4. Methodology & Framework, if Applicable

This research adopts an analytical approach, utilizing both qualitative and doctrinal research methodologies to explore Beheshti's legal opinions on social insurance. The study is structured around a detailed examination of primary and secondary sources, including Beheshti's writings, speeches, and constitutional debates. It also involves a comparative analysis of different juristic perspectives on the nature of insurance, contextualizing Beheshti's views within the broader Islamic legal tradition. The framework of the study is designed to progressively build upon the analysis, beginning with a conceptual understanding of insurance, followed by a detailed exploration of its jurisprudential and constitutional implications as interpreted by Beheshti.

5. Results & Discussion

The analysis of Martyr Sayyed Mohammad Beheshti's views on social insurance within Iran's legal framework reveals several critical insights into the jurisprudential and constitutional principles governing insurance in the Islamic Republic. Beheshti's contributions, as a key figure in the drafting of Iran's Constitution, provide a nuanced understanding of how Islamic jurisprudence can be applied to contemporary issues like insurance.

One of the central findings is that Beheshti viewed insurance as a vital component of social security, which is necessary for ensuring the well-being and stability of society. His interpretation aligns with the broader Islamic principles of social justice, cooperation, and solidarity, which are essential in fostering a supportive community. He argued that insurance should be understood as an independent contract within Islamic jurisprudence, rather than trying to fit it into pre-existing categories of contracts. This perspective highlights the flexibility of Islamic legal principles in accommodating new and emerging issues, such as the modern concept of insurance.

Beheshti's stance on the necessity of state involvement in insurance is particularly significant. He believed that the state has a crucial role in ensuring that all citizens have access to basic social protections, including insurance. This is reflected in the emphasis on social insurance within the Iranian Constitution, where it is mandated as a fundamental right. Beheshti's advocacy for mandatory public health insurance underscores his commitment to the idea that the state

should not only regulate but also actively participate in providing social security to its citizens.

Moreover, Beheshti's views on the Islamic roots of insurance emphasize the importance of collective responsibility and social cooperation. He argued that insurance is not merely a financial transaction but a moral and ethical obligation rooted in Islamic teachings. The principles of benevolence, social responsibility, and solidarity are central to his understanding of insurance, which he saw as a means of fulfilling the Islamic state's duty to care for all segments of society, especially the most vulnerable.

6. Conclusion

The study concludes that Martyr Sayyed Mohammad Beheshti's views on social insurance are deeply rooted in both Islamic jurisprudence and the principles of social justice. His contributions to the drafting of the Iranian Constitution reflect a profound understanding of the need for social security mechanisms that are both equitable and in line with Islamic values. Beheshti's advocacy for state involvement in insurance, particularly in the form of mandatory public health insurance, highlights his belief in the government's responsibility to protect its citizens through comprehensive social insurance policies.

Beheshti's conceptualization of insurance as an independent contract within Islamic law underscores the adaptability of Islamic jurisprudence to contemporary issues. His emphasis on the moral and ethical dimensions of insurance further illustrates the depth of his commitment to creating a just and supportive society. Ultimately, Beheshti's legacy in this area continues to influence the ongoing development of social insurance policies in Iran, providing a framework that balances legal, religious, and social considerations in the pursuit of social welfare.

Keywords: Social Insurance, Right to Insurance, Right to Social Security, Martyr Beheshti.

پژوهش‌نامه حقوق اسلامی

سال بیست و ششم | شماره اول | پیاپی ۶۷ | بهار ۱۴۰۴ | صفحات ۳۳۷ تا ۳۶۰
مقاله ترویجی | دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۶ | پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۲۹
DOI: 10.30497/law.2024.245858.3496

بازخوانی آراء شهید دکتر بهشتی پیرامون «بیمه اجتماعی» در نظام حقوقی ایران

محمد بهادری جهرمی • استادیار، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
m.bahadori@modares.ac.ir
محمدصادق داریوند • دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشکده معارف اسلامی و حقوق، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) s.darivand@isu.ac.ir

چکیده

ضرورت بیمه اجتماعی در زندگی امروزه یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های جوامع انسانی محسوب شده و در قوانین اساسی کشورها غالباً مورد توجه قرار گرفته است و دولت‌ها می‌کوشند تا این حق مهم را برای شهروندان خویش تأمین کنند. در نظام حقوقی ایران، این حق بنیادین در اصول سوم، بیست و یکم و بیست و نهم قانون اساسی برای همه مردم به رسمیت شناخته شده است. از میان نمایندگان ملت در مجلس خبرگان قانون اساسی، شهید سیدمحمد بهشتی که به دلیل آشنایی با نظامات و ساختارهای حقوقی دیگر کشورها، نسبت به مسائل مستحدثه فقهی از جمله بیمه دارای نگاه دقیق‌تری بوده است، در تصویب اصول پیش‌گفته نقش اساسی ایفاء کرده است. پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به دنبال پاسخ به این پرسش است که بیمه در اندیشه شهید بهشتی دارای چه جایگاهی است و نظرات ایشان پیرامون ابعاد مختلف آن دارای چه چارچوبی است؟ نتایج پژوهش حاکی از آن است که از نگاه شهید بهشتی، بیمه یک قرارداد فیمابین بیمه‌گذار و بیمه‌گر است که از جهت ماهیت فقهی، یک عقد مستقل محسوب شده و نیازی به واردکردن آن در یکی از ابواب فقهی نیست. ایشان ریشه‌های اسلامی بیمه را ناشی از سه اصل مهم احساس تعاون اجتماعی، احساس مسئولیت اجتماعی و اصل تکافل اجتماعی دولت اسلامی می‌داند و در همین راستا، وجود بیمه‌های اجتماعی همگانی و علی‌الخصوص بیمه‌های درمانی همگانی را یک ضرورت می‌داند و معتقد است دولتی‌بودن بیمه طبق اصل چهل و چهارم قانون اساسی، ایجاب می‌کند که دولت سیاست‌های حمایتی نسبت به مقوله بیمه اتخاذ نماید.

واژگان کلیدی: بیمه اجتماعی، حق بر بیمه، حق بر تأمین اجتماعی، شهید بهشتی.

مقدمه

امروزه حق برخورداری از تـأمین اجتمـاعی، جایگـاهی والا در اندیشـه‌های حقـوقی، سیاسـی و اجتماعی حکمرانی کشورهای جهان دارد؛ زیرا بشر پیوسته در طول تاریخ احتیاج بـه حـداقلی از ضرورت‌ها برای زندگی خود داشته و ازاین‌رو مهم‌ترین دلیـل گردهمـایی انسـان‌ها در کنـار هـم، برطرف کردن نیازهای اجتماعی‌شان بوده است (بهادری جهرمی و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۷۴). اگر بیمه را مهم‌ترین مصداق تأمین اجتماعی بدانیم، چه‌بسا حرف گزافی نباشد؛ زیرا انسان‌ها در زندگی امروز خویش، با انواع خطرها و تهدیدات طبیعی و پیشامدهای بشری مواجـه هسـتند. بـروز ایـن مخاطرات احتمالی است، اما نگرانی آدمی از حدوث این اتفاقات، ضرورت وجود «بیمه» را بـرای بشریت بیش از پیش آشکار ساخته است. حق بهره‌مندی از بیمه و تأمین اجتماعی به‌عنوان یکی از حقوق بنیادین انسان‌ها در قوانین اساسی و عادی کشورها به رسمیت شناخته شده است؛ تا جـایی که در نظام حقوقی ایران، در بند ۱۲ اصل ۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ضرورت تعمـیم بیمه، در اصل ۲۱، ایجاد بیمه خاص بیوگان، زنان سالمند و بدون سرپرست و در اصل ۲۹، مسـئله تأمین اجتماعی ازجمله بیمه‌های همگانی و اجتماعی مورد تأکید قرار گرفتـه اسـت. همچنـین، در قوانین عادی مانند قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی و قانون بیمه همگانی خـدمات درمانی کشور، این حق بنیادین برای یکایک مردم به رسمیت شناخته شده و دولـت موظـف شـده است تا تمام تلاش و کوشش خود را معطوف به اجراسازی آن کند. در ایـن میـان، شـهید بهشـتی شخصیتی است که از نقشی بی‌بدیل در تصویب اصول مربوط به حق بیمـه و تـأمین اجتمـاعی در قانون اساسی برخوردار بوده و به دلیل زندگی در خارج از ایـران، دربـاره ابعـاد مختلـف مسـائل مستحدثه فقهی ازجمله بیمه اظهارنظر کرده‌اند. بهره‌مندی علمـی از محضـر فقهـای بزرگـی ماننـد آیت‌الله‌العظمی بروجردی ، علامه طباطبایی و امام‌خمینی (رحمت‌الله علیهم)، حضـور چندسـاله در مرکز اسلامی هامبورگ آلمان بـه منظـور تبلیـغ اسـلام، حضـور در شـورای انقـلاب اسـلامی، نایب‌رئیس بودن در مجلس خبرگان قانون اساسی و اداره بیشتر جلسات توسط ایشـان و ریاسـت دیوان عالی کشور و شورای‌عالی قضایی ابعادی چند از حیات برجسته علمی و سیاسی–اجتمـاعی شهید بهشتی است که نشان از اهمیت جایگاه اندیشه ایشان در مقاله پیش رو دارد (طحان نظیـف و داریوند، ۱۴۰۲، صص. ۲–۳؛ طحان نظیف و داریوند، ۱۴۰۳، ص. ۱۲۸). پرسش اساسـی تحقیـق پیش رو این است که مفهوم، ماهیت فقهی، ضرورت، مبانی اسلامی و دولتی یا خصوصی بودن بیمه

در اندیشه شهید بهشتی چگونه ارزیابی می‌شود؟ بر همین اساس، پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی می‌کوشد تا بدین پرسش پاسخ دهد.

گفتنی است که دررابطه‌با بازخوانی آرا و اندیشه‌های شهید بهشتی با تمرکز بر موضوع بیمه، به‌گونه‌ای که شایسته باشد، هیچ‌گونه تحقیقی صورت نگرفته است. این موضوع می‌تواند منجر به فراموشی و تضعیف نظرهای ایشان شود. وجه نوآورانه تحقیق و پژوهش حاضر این است که آرا و نظرات شهید بهشتی درباره مسئله بیمه را در یک اثر مدون کرده است.

در همین راستا، ابتدا موضع فکری شهید بهشتی درباره مفهوم بیمه مورد تبیین واقع شده (۱) سپس ضمن بررسی تقسیم انواع بیمه به بیمه‌های خصوصی و عمومی، موضع ایشان در قبال هر یک مورد واکاوی قرار می‌گیرد (۲). در ادامه ضمن بررسی دیدگاه‌های مختلف فقها درباره ماهیت فقهی بیمه، دیدگاه شهید بهشتی در این باره توضیح داده خواهد شد (۳). پس از آن، با بررسی ریزمؤلفه‌های اندیشه شهید بهشتی در خصوص مسأله بیمه، نخست ضرورت وجود بیمه بررسی شده (۴) سپس ریشه‌ها و مبانی اسلامی بحث بیمه از نگاه ایشان مورد تبیین واقع شده (۵) و در نهایت به چرایی دولتی‌بودن بیمه در قانون اساسی ایران از نظر ایشان پرداخته شده است (۶).

۱. مفهوم بیمه[1]

نهاد بیمه در معنا و مفهوم امروزی خود دربرگیرنده تضمین و تعهد به ترمیم بُعد مالی خطرات است. به این مفهوم که بیمه‌گران با جمع کردن افراد در جایگاه مخاطره و نظم و نسق‌بخشی همکاری آن‌ها بر اساس ضوابط آماری، تضمین مالی قدرتمندی که یارای جبران خسارات محتمل را داشته باشد، سازمان می‌بخشند (محمودصالحی، ۱۳۹۳، ص. ۸۰). در همین راستا، به‌موجب ماده ۱ قانون بیمه مصوب سال ۱۳۱۶، «بیمه عقدی است که به‌موجب آن یک طرف تعهد می‌کند در ازای پرداخت وجه یا وجوهی از طرف دیگر، در صورت وقوع یا بروز حادثه، خسارت وارد بر او را جبران کند یا وجه معینی بپردازد. متعهد را بیمه‌گر، طرف تعهد را بیمه‌گذار، وجهی را که بیمه‌گذار به بیمه‌گر می‌پردازد حق بیمه و آنچه را که بیمه می‌شود، موضوع بیمه می‌نامند». بر اساس آنچه از تعریف قانونی بیمه استنباط می‌شود، بیمه عملی است که در یک سوی آن بیمه‌گر با

1. Insurance

پذیرش خطرات معین و بر پایه قواعد آمار و احتمالات، متعهد می‌شود که در ازای دریافت وجهی به‌عنوان حق بیمه از بیمه‌گذار، در صورت وقوع حادثه و تحقق خطر تعیین‌شده، نسبت به جبران خسارت وارد اقدام کند (ممبنی، ۱۳۹۵، ص. ۲۶). از نگاه شهید بهشتی بیمه عبارت است از اینکه با تأدیه مبالغ کم، برای افرادی که احتمال صدمه و ضرر در کسب و کار، سفر، سرقت، حریق، در آب گرفتار شدن و مانند آن وجود دارد، به شکل مبسوطی آسودگی خاطر بوجود آید (حسینی بهشتی، ۱۳۹۷، صص. ۱۴۷–۱۴۸). به عبارت بهتر، شهید بهشتی درباره مفهوم بیمه اعتقاد دارد که بیمه نوعی قرارداد میان بیمه‌گذار و بیمه‌گر است به شکلی که بیمه‌کننده را یارای آن باشد که در برابر صدمات احتمالی که معطوف به بیمه‌شده می‌شود، تعهد به جبران کند و بدین صورت مسئله‌ای در آن بوجود نمی‌آید و عقد و پیمانی دوطرفه تلقی می‌شود (حسینی بهشتی، ۱۳۶۲، ص. ۱۷۱).

۲. انواع بیمه

بیمه از لحاظ و ابعاد مختلفی شایان تقسیم است. یکی از مهم‌ترین تقسیم‌بندی‌های بیمه، تقسیم آن بر اساس فراگیری و الزامی بودن رعایت مصلحت فردی و اجتماعی است که به دو نوع بیمه خصوصی و بیمه اجتماعی تقسیم می‌شود.

۱.۲. بیمه‌های خصوصی[1]

بیمه‌های خصوصی که نام دیگر آن، بیمه‌های تجاری یا بازرگانی است، به بیمه‌هایی اطلاق می‌شود که اغلب بیمه‌شونده با طوع و رغبت خود و به‌صورت کاملاً آزادانه نسبت به فراهم‌سازی اقسام گوناگون حمایت‌های بیمه‌ای مبادرت می‌ورزد. این نوع بیمه‌ها به انواع مختلفی مانند بیمه‌های بحری و غیربحری، بیمه‌های تأدیه خسارت یعنی مسئولیت و اموال و بیمه‌های افراد و اشخاص قابل تقسیم است (خروشی، ۱۳۹۰، ص. ۳۶). در بیمه خصوصی، هدف، مصلحت خاص فردی است. این نوع بیمه، قراردادی اختیاری است که میان بیمه‌گر و بیمه‌گذار بسته می‌شود و خطرات و ناملایماتی را که در بیمه‌نامه مشخص شده است، در برابر پرداخت اقساط پوشش می‌دهد. در این نوع بیمه، انگیزه شرکت‌های بیمه‌ای، سودآوری است و منافع اجتماعی و عمومی فرع بر انگیزه‌های اقتصادی بیمه‌گذاران و بیمه‌گران است (جمالی‌زاده، ۱۳۸۰، ص. ۱۱۹).

---

1. Non-Compulsory Insurance

شهید بهشتی درباره این نوع بیمه‌ها معتقد است که در قانون اساسی اظهار شده است که بیمه خودبه‌خود می‌تواند به شکل دولتی یا غیردولتی باشد، اما مصلحت اقتصادی نظام اسلامی مستلزم دولتی بودن بیمه‌هاست. ازاین‌رو در این حالت و به تعبیر فقهی، به‌عنوان «اولی» اشکالی ندارد، اما به‌عنوان «ثانوی» یعنی لزوم تعدیل اجتماعی در اجتماع قائل هستیم که باید عمومی باشد و این موضوع شبیه فعالیت‌های دیگر از قبیل انحصارهای دولتی است (اردشیری لاجیمی، ۱۳۹۰، ص. ۱۷۷).

ایشان که خود از افراد شاخص و مؤثر در تصویب قانون اساسی بودند، درباره دولتی شدن بیمه در جریان تصویب اصل ۴۴ می‌فرمایند «در خصوص بیمه، بنده در حدود ۲۰ سال قبل، کاری روی آن کرده بودم و خیلی روی بیمه‌های خصوصی حساس شده بودم. برای اینکه دیدم بیمه و بانک دستشان بر گردن هم است و دو تا از آن شبکه‌های گسترده مکنده خون اجتماع (خون اقتصادی و عمل اقتصادی جامعه) هستند. اول از دور آدم خیال نمی‌کند که بیمه این طوری بگیرد و بدهد، اما وقتی آدم رابطه جهانی بیمه‌ها را می‌بیند، می‌فهمد که مسئله بیمه‌ها چه غوغایی است. امروزه بیمه‌ها جزو پردردسرترین مؤسسات اقتصادی دنیاست. به‌هرحال، در مجلس خبرگان تصمیم گرفتیم که این‌ها دولتی باشند و رأی هم آورد» (حسینی بهشتی، ۱۳۹۷، ص. ۱۸۷). دکتر بهشتی همچنین، به این مسئله اشاره داشتند که طبق مبانی و اصول فقهی، مراجع تقلید فتوا داده‌اند که بیمه می‌تواند به شکل دولتی و غیردولتی باشد، اما ایشان از لحاظ مبانی کلی که در اقتصاد اسلامی وجود دارد، شخصاً ترجیح می‌دادند که بیمه دولتی شود بدین شرط که کارایی آن از واحدهای خصوصی کمتر نباشد (حسینی بهشتی، ۱۳۹۷، ص. ۱۵۲).

۲.۲. بیمه‌های اجتماعی[1]

بیمه‌های اجتماعی صورتی از تضامن و تعهد جمعی است که خطوط مشی رسمی دولت‌ها است. به‌عبارت‌دیگر، بیمه اجتماعی به فعالیت‌هایی گفته می‌شود که در مسیر استقرار رفاه و آسایش همگانی برای همه یا بخشی از جامعه صورت می‌پذیرد. درحقیقت، این فعالیت‌ها، پشتیبانی دولت از افراد صدمه‌دیده، کارمندان و افراد مشغول به کار در ادارات دولتی و کارگران در مقابل تعدادی

1. Social - Compulsory Insurance

از آسیب‌های احتمالی و حوادثی مانند بیماری، ازکارافتادگی، پیری، بازنشستگی، بیکاری و فوت است (جمالی‌زاده، ۱۳۸۰، ص ۱۱۵). مشخصه این نوع بیمه‌ها این است که شخص کارفرما موظف به پرداخت بخش زیادی از حق بیمه است و برعکس بیمه‌های خصوصی و تجارتی که حق بیمه به فراخور کیفیت احتمال خطر معین می‌شود، در این شکل از بیمه، حق بیمه بر مبنای دستمزد شخص بیمه‌گذار اخذ می‌شود و با احتمال خطر مرتبط نیست (خروشی، ۱۳۹۰، ص. ۳۶).

از نگاه شهید بهشتی، بیمه‌های اجتماعی یکی از ضرورت‌های زندگی امروز جوامع است و یکی از عواملی که باعث شلوغی و ترافیک خودروها در کشورهای پیشرفته شده است، وجود همین نوع بیمه‌هاست؛ زیرا وقتی راننده پشت وسیله نقلیه شخصی بنشیند و بر اساس قوانین عمل کند، اگر تصادفی هم رخ دهد، نگران اتلاف زمان خویش نخواهد بود؛ زیرا بیمه در اینجا مسئول تأدیه و جبران خسارت تلقی می‌شود. بنابراین، با جرئت بیشتری حرکت می‌کند و مانعی نمی‌بیند یا اگر شخصی بیکار شود، به‌موجب بیمه بیکاری، دستمزد هر شبانه‌روز را تا زمانی که وضعیت شغلی شخص تعیین شود، باید بیمه بپردازد. درنتیجه، این اطمینان و امنیت خاطر در مقابل تعداد کثیری از مسائل، یکی از نیازهای اساسی زندگانی امروز ما تلقی می‌شود (حسینی بهشتی، ۱۳۹۷، ص. ۱۴۶).

۱.۲.۲. بیمه درمانی

یکی از مهم‌ترین انواع بیمه‌های اجتماعی، بیمه درمانی به‌صورت همگانی است. تأمین سلامت برای یکایک مردم در هر جامعه‌ای از حقوق اساسی انسان‌هاست که باید به‌وسیله دولت‌ها و متولیان امور مورد توجه جدی قرار گیرد. سازمان‌های جهانی ازجمله سازمان جهانی بهداشت، حق سلامت را مهم‌ترین هدف اجتماعی جامعه و بهره‌مند بودن از سلامت را اساس توسعه پایدار و یکی از پایه‌های اصلی رسیدن به عدالت اجتماعی به شمار می‌آورند. افزایش شدید هزینه‌های درمانی در سال‌های اخیر و ناکارآمدی بیمه‌های درمانی در ارائه خدمات درمانی باعث شده است تا بیمار و خانواده او در برابر این هزینه‌ها ناتوان باشند. هزینه‌های ناشی از تأمین، حفظ و ارتقای سلامت افراد یکی از مهم‌ترین هزینه‌های خانوار به شمار می‌آید که گاه سبب افت وضع مالی خانواده‌ها به زیر خط فقر می‌شود. همواره راهکارهای گوناگونی برای دسترسی آسان به خدمات سلامت و حفاظت خانواده‌ها و افراد در مقابل هزینه‌های سلامت به‌ویژه هزینه‌های کمرشکن مورد

استفاده قرار می‌گیرد. مهم‌ترین این راهکارها، بیمه‌های درمانی است که بتوانند سلامت افراد جامعه را با هزینه مناسب تأمین کنند (عرب و همکاران، ۱۳۸۹، ص. ۱). تأکید بر گسترش بیمه‌های درمانی افزون‌بر بند ۱۲ اصل ۳ قانون اساسی، در بندهای الف و ب از ماده ۳ قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی مصوب سال ۱۳۸۳، جزو اهداف و وظایف حوزه بیمه‌ای شناخته شده است[۱].

شهید دکتر بهشتی در همین زمینه معتقد است که اگر بیمه درمانی در جامعه‌ای به شکل درست انجام شود، موهبتی برجسته به شمار می‌رود؛ زیرا هیچ فردی این ادعا را ندارد که همه اشخاص توانایی جمع‌آوری پس‌انداز برای وقایع دشوار و هزینه‌های گزاف درمانی را دارند و تحقیقاً جمع کثیری از اشخاص هستند که همه عایدی ماهانه و چه‌بسا سالانه ایشان نمی‌تواند بر تأمین مخارج درمانی یک عارضه هولناک که نیاز به امکانات پزشکی دارد، کفایت کند. نظامی که در آن چنین شخصی با دادن پول به‌عنوان حق بیمه ماهانه بتواند این تضمین را به دست آورد که اگر خود یا خانواده‌اش با عارضه جسمانی روبه‌رو شدند، ایشان را از امکانات پزشکی و درمانی مانند بیمارستان و طبیب بهره‌مند می‌سازند، برای آسایش خاطر در زندگانی بسیار سودمند خواهد بود. ازاین‌رو هیچ شک و تردیدی در این مسئله که بیمه به مفهوم فراهم‌سازی نظام امنیت‌بخش و آرامش‌آفرین ازجمله نیازهای اصلی حیات اجتماعی بشر است، نمی‌توان داشت (حسینی بهشتی، ۱۳۹۷، صص. ۱۴۷-۱۴۸).

از نگاه شهید بهشتی، سیاست‌های دولت در مورد بهداشت و درمان می‌تواند حمایتی باشد. این مسئله باید به این صورت باشد که از سویی بیمه همگانی و الزامی شود و دولت در توسعه بیمه‌ها برای همه اقشار جامعه گام بردارد و از دیگر سو، ضرورت دارد که همه نهادهای درمانی در ارتباط کامل با نظام بیمه‌ای کشور باشند. قانون اساسی مهیاسازی بهداشت و درمان برای همه اقشار جامعه را مدنظر قرار داده است، اما چگونگی اجرای آن را باید دولت و مجلس با همکاری

---

۱. «ماده ۳: اهداف و وظایف حوزه بیمه‌ای به شرح زیر است.

الف – گسترش نظام بیمه‌ای و تأمین سطح بیمه همگانی برای آحاد جامعه با اولویت دادن به بیمه‌های مبتنی بر بازار کار و اشتغال.

ب – ایجاد هماهنگی و انسجام بین بخش‌های مختلف بیمه‌های اجتماعی و درمانی».

و کمک گرفتن از گروه‌های تحقیقاتی معین کنند. ازاین‌رو چنانچه بیمه الزامی شود و گسترش یابد؛ به‌گونه‌ای که همه نهاد درمانی کشور به‌صورت بیمه‌ای شود، این هدف تحقق می‌یابد؛ زیرا نقش دولت در مسئله بهداشت و درمان، نقشی اساسی و مهم است (حسینی بهشتی، ۱۳۹۷، صص. ۲۲-۲۳).

ازاین‌رو ایشان ضرورت وجود بیمه درمانی همگانی برای همه افراد جامعه را مورد تأکید قرار داده‌اند و در این باره می‌فرمایند «در جهت درمان باید با گسترش بیمه درمانی و اصلاح روابط بیمه‌ای، ترتیبی داده شود که همه مردم از درمان بیمه‌ای برخوردار شوند و دیگر زمینه‌ای برای انواع دیگر درمان باقی نماند. تجربه نشان می‌دهد که نه سیستم درمان صرفاً دولتی می‌تواند نتیجه مطلوب را بدهد نه سیستم درمان خصوصی. در سیستم اول نقش مستقیم رضایت بیمار و بیماردار در بهبود کیفی کار کم است و این وضع آثار نامطلوب خود را به جا می‌گذارد و در سیستم دوم، درمان به‌صورت تجارت و سوداگری پرآسیب درمی‌آید. در سیستم بیمه همگانی می‌توان به مقدار زیاد از هر دو آسیب کاست؛ به‌خصوص اگر درمان فقط از این طریق باشد. کمک دولت به برنامه درمانی نیز از راه پرداخت حق بیمه خواهد بود؛ خواه پرداخت درصدی از آن مانند بیمه کارکنان و خواه پرداخت صددرصد آن ازقبیل بیمه کسانی که کارمند و کارگر نیستند و توانایی مالی شخصی نیز برای پرداخت حق بیمه ندارند؛ البته بیمه درمانی مانند همه بیمه‌های دیگر در بخش دولتی اقتصاد است؛ چنان‌که در قانون اساسی نیز آمده است» (حسینی بهشتی، ۱۳۸۸، ص. ۴۳۶).

۳. ماهیت فقهی قرارداد بیمه

بیمه ازجمله مسائل مستحدثه و جدید شمرده می‌شود و مشخصه مسائل نوپدید در احکام اسلامی شامل شدن آن قسمت از موضوعاتی است که رأی شرعی‌شان به‌وضوح اظهار نشده است؛ زیرا این مسئله در ایام متقدم وجود نداشته است (مانند بیمه) یا اگر موجود بوده، برخی مشخصات و حالات آن تحول یافته و آن را مسئله‌ای تازه نشان داده است (مانند ارزش مالی داشتن خون)؛ زیرا این موارد ولو اینکه در قدیم موجود بوده، اما به دلیل عدم به‌کارگیری مشروع، ارزش مالی نداشته‌اند. یکی از مبانی تردیدناپذیر فقه اسلامی در چاره‌جویی موضوعات جدید، جامع بودن شریعت اسلامی در همه زمینه‌های زندگانی انسان است که با گوناگونی زیاد مسائل جدید، مجتهدان را با تعداد زیادی از پرسش‌های تازه روبه‌رو کرده است که ضرورت دارد بر اساس طرق

دارای حجیت شرعی یعنی کتاب آسمانی و سیره ائمه اطهار (علیهم‌السلام) که به‌صورت دلایل لفظی که بیشتر الفاظ مطلق و عام هستند، به آن‌ها پاسخی مناسب داده شود (خادمی کوشا، ۱۳۹۹، صص. ۱۰).

درباره ماهیت عقد بیمه در میان فقهای شیعه اختلاف‌نظر وجود دارد. دسته‌ای از فقها عقد بیمه را داخل در عقود معین مانند عقد ضمان می‌دانند. منظور از عقد ضمان در اینجا، ضمان عرفی و عقلایی است که نام آن را ضمان توسعه‌یافته می‌گذاریم و شامل ضمان بر اعیان نیز می‌شود اعم از اینکه پیش از انعقاد عقد ضمان، اعیان مضمونه باشند مانند اموال دزدیده‌شده در دست غاصب یا اینکه اعیان مضمونه نباشند مانند عین مستأجره و عین مرهونه یا مال‌الجعاله (نیکخوامیری، ۱۳۹۴، ص. ۱۳۸). برخی از این فقیهان در تطبیق بیمه با عقد ضمان چنین استدلال می‌کنند که بیمه‌گذار ماهانه مبلغی به شرکت بیمه‌کننده می‌پردازد و این مال در ملکیت او باقی می‌ماند و هریک از افراد شرکت نیز به نسبت مالی که در شرکت دارند، خسارت دیگران را ضمانت می‌کنند. این اقدام ازجمله مصادیق ضمان اعیان شمرده می‌شود و به لحاظ شرعی با مشکلی مواجه نخواهد شد (ملائکه‌پور شوشتری، ۱۳۹۴، ص. ۱۵۵).

ازجمله فقهایی که قائل به ضمان بودن عقد بیمه شده‌اند، آیت‌الله سیدمحمد موسوی بجنوردی است. ایشان در مقاله‌ای با عنوان «عقد بیمه»، پس از توضیحاتی در مورد واژه بیمه و مسئله ایجاب و قبول در آن، به بررسی عناصر عقد ضمان و عقد بیمه می‌پردازند و ۱۹ عنصر را برای عقد ضمان برمی‌شمرند و چنین می‌گویند که «بعد از بررسی عناصر ۱۹گانه عقد ضمان به این نتیجه رسیدیم که بسیاری از موارد، عنصر عقد ضمان نیستند. لذا فقدان آن موارد، مایه بطلان عقد ضمان نخواهد بود. عقد بیمه اگرچه فاقد بعضی از موارد است، اما فقدان این موارد که عنصر عقد ضمان نیستند، مانع اندراج آن عقد در تحت عقد ضمان نیست، ولی برای اثبات این معنی ضروری است» (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۲، ج۳، صص. ۲۱۵ و ۲۱۶).

دسته‌ای دیگر از فقها، بیمه را عقدی مستقل دانسته‌اند و اعتقاد دارند که لزومی به آوردن قرارداد بیمه تحت یکی از عناوین عقود معین نیست، بلکه بیمه عقد مستقلی به شمار می‌آید و با استفاده از عموم و اطلاق آیات قرآن و روایات معصومان می‌توان صحت آن را اثبات کرد. ازجمله فقهای قائل به مستقل بودن عقد بیمه، امام‌خمینی (رحمت‌الله علیه) است. ایشان در *تحریرالوسیله* به

جایگاه بیمه در میان عقود اشاره می‌کنند و می‌گویند «ظاهر این است که بیمه عقدی است مستقل و بدون شبهه. این بیمه‌ای که در زمان ما رایج و متعارف است، نه صلح است و نه هبه معوضه. احتمال هم دارد که عقد مستقلی نباشد، بلکه مصداقی از ضمانت با عوض باشد، لکن عقد مستقل بودنش روشن‌تر است و از باب ضمان عهده نیست، بلکه از باب التزام به جبران خسارت است» (موسوی خمینی، ۱۳۷۶، ص. ۴۹۲).

شهید مطهری (رحمت‌الله علیه) نیز ازجمله قائلان به این نظر بودند و درهمین رابطه اظهار داشته‌اند «در میان عقودی که ما در فقه داریم، یک عقد هست که احتمال اینکه اساساً بیمه داخل در آن باشد، زیاد است و آن ضمان است، ولی باید دانست که بیمه به‌عنوان یک معامله مستقل هیچ اشکالی ندارد؛ چراکه اساساً ضرورتی ندارد که اسمش را ضمان بگذاریم. ضمان شرعی همان ضمان دین است. ما تابع نیستیم که آن را ضمان عهده یا ضمان درک بنامیم، بلکه بیمه خودش یک معامله مستقل است و همان چیزی است که امروز به آن بیمه می‌گویند و شامل همه اقسام بیمه هم می‌شود. بنابراین، هر قرارداد جدیدی که پیدا شود، ما باید اصل را بر صحت آن معامله بدانیم و فقط توجه کنیم که موارد خلاف شرع وارد در قرارداد بیمه نشود» (مطهری، ۱۳۷۵، ص. ۳۰۲).

از نگاه آیت‌الله بهشتی، عقد بیمه چنانچه با رعایت شرایط فقهی که در باب قراردادها و معاملات آمده است، منعقد شود، این عقد، صحیح و لازم‌الاجرا تلقی می‌شود. ایشان با استناد به روایت «نهی‌النبی (صلی‌الله علیه و آله) عن بیع‌الغرر» و استنباط فقهی از آن اعتقاد دارند که اگر بیمه‌ای غرری باشد، بدین معنا که در آن امکان گول زدن و گول خوردن وجود داشته باشد، این‌گونه قرارداد بیمه‌ای درست نخواهد بود (حسینی بهشتی، ۱۳۸۷، ص. ۲۴۱).

همچنین، در خصوص اینکه بیمه عقدی مستقل شمرده شود یا اینکه باید در چهارچوب یکی از عقود معین اسلامی مطرح شود، با عنایت به نظرات شهید بهشتی متوجه می‌شویم که ایشان ازجمله افراد قائل به مستقل بودن قرارداد بیمه بوده و در این زمینه اظهار داشته‌اند «لازم نیست ما قرارداد بیمه را در یکی از انواع معاملات و قراردادهای سنتی قدیم داخل کنیم. برای مثال، بگوییم از باب "ضمان" است و چون "ضمان" در فقه ما بوده [است]، پس اشکالی ندارد یا هیچ لزومی ندارد بگوییم مثلاً داخل در باب "کفالت" است و چون کفالت در فقه ما وجود داشته [است]، پس بیمه اشکالی ندارد. این قرارداد می‌تواند به‌عنوان یک قرارداد کاملاً تازه که بر طبق نیازهای جدید اجتماعی به وجود آمده [است] و به‌عنوان یک قرارداد مستقل شناخته شود و اگر آن شرایط و

قوانین و معیارهای کلی که در اسلام برای قراردادها وجـود دارد، در آن رعایـت شـود، قـراردادی صحیح است. یک قدم به جلو برداشتن در اینجا این است که ما مجبور نیستیم هر چیـزی را حتمـاً داخل آن عناوین قبلی کنیم. می‌تواند یک چیز کاملاً تازه باشد و درعین‌حال، حکمش را از قوانین کلی اسلام بفهمیم. به‌عبارت‌دیگر، لازم نیست که "معاملات" حتماً تحت عناوینی باشد که قـبلاً در فقه آمده است. یک اصطلاح در فقه داریم و آن این است که معاملات، "توقیفی" نیسـت. می‌توانـد معامله‌ای که به‌طورکلی نو است و قبلاً هیچ مشابهی و نوعی مثل او نداشـته‌ایم، به‌اقتضـای شـرایط جدید به وجود بیاید. یک معامله جدید است، ولی درعین‌حال این معامله می‌تواند معاملـه صـحیح اسلامی باشد، اگر آن معیارهای کلی در آن رعایت شود و چنانچه آن معیارها در آن رعایت نشود، معامله غلط از نظر اسلام باشد» (حسینی بهشتی، ۱۳۸۷، صص. ۲۴۰-۲۴۱).

۴. ضرورت بیمه در جامعه اسلامی

در زمان‌های گذشته، مردم جامعه برای ایمن ماندن از آثار منفی حوادث طبیعی و غیرطبیعی دست به دست هم می‌دادند و با تعاون یکدیگر، نظامی در شکل ابتدایی خود به وجـود می‌آوردنـد تـا از آسیب‌دیدگان برخی حوادث حمایت کنند و از اثر منفی حوادثی که حرفه یا زندگی تجـاری آن‌هـا را تحت تأثیر قرار می‌داد، بکاهند و بدین وسیله تضمین بیشتری برای کار و فعالیـت خـود فـراهم سازند. امروزه نیز بیش‌ازپیش ضرورت و اهمیت بیمه بر همگان ثابت شده است و هـیچ‌کس خـود را از آن بی‌نیاز نمی‌بیند و حتی در پاره‌ای از زمینه‌ها، بیمه دارای وضعیت اجباری است (خروشی، ۱۳۹۰، ص. ۱۷). امروزه بیمه یکی از ضروریات زندگی اجتماعی و تجاری در عصر جدیـد اسـت و با توجه به مخاطرات فیزیکی و حقوقی نوظهور که بیشـتر ابعـاد فعالیت‌هـای اجتمـاعی بشـر را فراگرفته، اهمیت آن بیش‌ازپیش آشکار شده که این خود شناخت و آگاهی از حقوق حاکم بـر آن را ضروری کرده است.

از نگاه شهید بهشتی، زندگی اجتماعی پرحرکت انسان نیازمند تأمین و امنیت در ابعاد گوناگون زندگی است. برای مثال، در نهادی که تعداد زیادی کارگر دارد، امکان دارد بسـیاری از ایـن افـراد شاغل در معرض کارهای آسیب‌زا و پرخطر باشند و چنانچه این اشـخاص همـواره دچـار صـدمه شوند و صاحب مجموعه بخواهد متکفل جبران هزینه‌های درمانی آن‌هـا شـود، بایـد قـدر متـیقن برآمدن از عهده خطرات احتمالی را محاسبه کند. یکی از موارد آرامش‌بخش زندگی اجتمـاعی در

کشورهای پیشرفته، همین نوع بیمه‌ها قلمداد می‌شود. بنابراین، زمانی که اشخاص بیمه می‌شوند و مورد حمایت قرار می‌گیرند، با جرأت و اطمینان خاطر بیشتری حرکت می‌کنند. بی‌تردید وجود این اطمینان و امنیت خاطر در مقابل تعداد زیادی از مسائل، یکی از نیازهای اساسی زندگانی امروز ما تلقی می‌شود (حسینی بهشتی، ۱۳۹۷، صص. ۱۴۶-۱۴۷).

۵. زمینه‌های اسلامی تشکیل بیمه

اگر معاضدت و همراهی، مساوات و یاری به مظلوم و محروم، ایجاد حس تعاون و کار دسته‌جمعی، تسهیم و پخش کردن ضرر میان اشخاص و استوارسازی روحیه یاری‌رسانی را ازجمله مقاصد بیمه به شمار آوریم، بدین مفهوم که زیانمندی‌های مالی متوجه اشخاص را تعدیل می‌کند، زیان‌های وارد را از راه تقسیم خسارات بر سایر بیمه‌شوندگان کاهش می‌دهد، زمینه‌ساز ایجاد آسودگی خاطر فکری و روانی برای کارهای اقتصادی می‌شود و به افرادی که به سبب پیشامدهای ناگوار دچار پریشان‌حالی و محرومیت در حیات خویش شده‌اند، یاری می‌رساند، می‌توان اظهار داشت که اصول اندیشه‌ای بیمه از جایگاه والایی در فرهنگ دینی بهره‌مند است (جمالی‌زاده، ۱۳۸۰، ص. ۶۱). از نظر شهید بهشتی، زمینه به وجود آمدن بیمه‌ها و ریشه‌های اسلامی آن عبارت است از کاری که ناشی از سه اصل است. ۱. اصل خیرخواهی و تعاون اجتماعی، ۲. اصل مسئولیت اجتماعی و سرنوشت مشترک و ۳. اصل کفالت همگانی.

۱.۵. اصل خیرخواهی و تعاون اجتماعی

در نظام اسلامی اسلامی، مسئولیت تأمین اجتماعی به‌طور هم‌زمان با مشارکت جمعی افراد جامعه، خانواده‌ها، برادران ایمانی، نهادهای خیریه و دولت در کنار همدیگر به انجام می‌رسد. ازاین‌رو می‌توان این الگو را الگویی جامعه‌محور دانست که در آن خدمات تأمین اجتماعی به‌طور کامل تولید و توزیع می‌شود (نادران و همکاران، ۱۳۹۱، ص. ۲۱). از نگاه شهید بهشتی، در منطق اسلام برادری ایمانی ریشه‌دارترین وحدت پیوندزا و مسئولیت‌آفرین است. ازاین‌رو در مجتمع اسلامی پیوستگی روانی و عطوفت و مهربانی افراد به شکل دوسویه بوده و برادری و اخوت اسلام‌مدار بسیار مورد عنایت و ازجمله امهات ایجاد و محافظت از نظام عادل اجتماعی است؛ زیرا این پایه روحی و اتصال ایمانی افراد، در پاسداشت حقوق اشخاص و کوشش در مسیر استقرار مصالح جمعی نقش محوری دارد (حسینی بهشتی،۱۳۹۲، ص. ۳۷۷). از دید ایشان، این خیرخواهی و

تعاون‌های در سطح اجتماع، هم‌بستگی روحی افراد را زیاد می‌کند و این یک واقعیت است که وقتی انسان‌ها در زندگی به درد یکدیگر بخورند، خودبه‌خود برادری میان آن‌ها تقویت می‌شود (حسینی بهشتی، ۱۳۹۲، صص. ۱۲۸-۱۲۹).

۲.۵. اصل مسئولیت اجتماعی و سرنوشت مشترک

از نگاه شهید بهشتی، جامعه اسلامی، جامعه ارادی است که امت مسلمان با اراده آزاد خویش آن را محقق می‌سازد. این اجتماع با هدف همیاری و پذیرش مسئولیت دوطرفه و همکارانه برای محقق کردن مقاصد خویش ایجاد می‌شود. ازاین‌رو در این جامعه، زیست اجتماعی با مشارکت و تعاون در مسئولیت همراه است (حسینی بهشتی، ۱۳۹۰، ص. ۳۹۵). در تعالیم اسلامی می‌بینیم که از سویی بر مسئولیت شخص نسبت به ساخت خود و محیط پیرامون تأکید شده است و در سمت مقابل، بر اثر تردیدناپذیر محیط اجتماعی در شکل‌دهی به فکر، اخلاق و اراده و عمل انسان؛ تا جایی که گویا سرانجام افراد تا اندازه زیادی به یکدیگر گره خورده است (حسینی بهشتی، ۱۳۹۰، ص. ۴۰۰). در باور شهید بهشتی، انسان موجودی مسئول و یکی از مهم‌ترین شئون مسئول بودن انسان، مسئولیت او در برابر محیط اجتماعی است؛ زیرا از نظر ایشان، انسان واقعیت و موجودی اجتماعی است و هیچ زمان به‌تنهایی زندگی نمی‌کند. انسان همیشه با دیگران زندگی می‌کند و دررابطه‌با دیگران هم اثرگذار است و هم اثرپذیر. روحیه مسئولیت جمعی از اهم اسباب نگهداری و تضمین اجرای عدالت در جامعه اسلامی است. ازاین‌رو، اطلاع عمومی نسبت به تکلیف و حقوق و رعایت حفظ و اجرای آن در جامعه ضرورت دارد (حسینی بهشتی، ۱۳۹۲، ص. ۳۷۷).

۳.۵. اصل کفالت همگانی

آماده‌سازی کامل اسباب حیات اشخاص جامعه و بهروری ایشان از مواهب خداداد ازجمله مهم‌ترین مقاصد نظام حکمرانی اسلامی به شمار می‌آید. قسمتی از تدارک این منظور بر ذمه دولت و قسمت دیگری از آن بر ذمه یکایک اشخاص جامعه است که از این تکلیف اسلامی به قاعده تکافل نیز تعبیر می‌شود. بدین معنا که اعضای جامعه در برابر همدیگر، مسئولیت مشترک و دوسویه دارند. این قاعده نشان از ضرورت برآوردن احتیاجات لازم و مهم اعضای اجتماع دارد که در حدود قوانین اسلامی، همه مسلمانان گیتی، کفالت دیگری را بر عهده خویش داشته باشند. اسلام فریضه کفالت عمومی را مانند دیگر فرایض، لازم‌الاجرا دانسته است (جمالی‌زاده، ۱۳۸۰،

ص. ۶۱). از نگاه شهید بهشتی، یکی از بخش‌های بسیار مهم تعالیم اقتصادی اسلام، بخش مربوط به مسئولیت‌های مالی و اقتصادی دولت اسلامی است. ایشان اعتقاد دارند که دولت اسلامی موظف است عایدی‌های خود را در بیت‌المال مسلمین تجمیع کند و مواظب باشد که در هر قسمتی از بلاد اسلامی که احتیاج و نیازمندی به وجود آمد، آن را شناسایی کند و مهیا سازد مانند برپایی و پاسداری نهادهای عمومی در زمینه‌های فرهنگی، سلامت، ترویج ارزش‌های اسلامی و مانند آن‌ها، تدارک مخارج دفاع از قلمرو اسلام، مهیاسازی نیازهای اشخاصی که باید تکلیفی را انجام دهند و تأمین کمبود زندگی همه بی‌درآمدها یا کم‌درآمدهایی که در قلمرو اسلام زندگی می‌کنند. پیمان مصمم دولت اسلامی و خزانه امت برای تهیه نیازهای اقشار کمتر برخوردار جامعه، تضمینی حتمی برای ایشان است و موجب می‌شود که تأمین نیازهای ایشان حتی در گروی تکالیف مالی مسلمانان نباشد (حسینی بهشتی، ۱۳۹۰، صص. ۵۷۸-۵۸۰).

۶. دولتی‌بودن بیمه در نظام حقوق اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

پس از پیروزی انقلاب اسلامی و پیش از تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، شورای انقلاب اسلامی به‌موجب مصوبه ۱۳۵۸/۸/۱ خود با عنوان «**لایحه قانونی ملی شدن مؤسسات بیمه و مؤسسات اعتباری**»، برای حفظ حقوق بیمه‌گذاران و گسترش صنعت بیمه در کشور و برای خدمت به مردم، از تاریخ تصویب این قانون، همه مؤسسات بیمه کشور را ضمن قبول اصل مالکیت مشروع مشروط، ملی اعلام کرد. پس از تصویب قانون اساسی، در فصل ۴ این قانون با نام اقتصاد و امور مالی، نظام بیمه سامان یافت. بر اساس اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، نظام اقتصادی کشور به سه دسته دولتی، خصوصی و تعاونی تقسیم شد و تنظیم‌کنندگان اصل ۴۴، بیمه را در بخش دولتی نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران قرار دادند. شهید بهشتی که از افراد تأثیرگذار در تصویب قانون اساسی بود، در همین باره اظهار داشت که شریان‌های مهم اقتصادی که نقش بنیادین سیاسی داشته یا به‌خودی‌خود مستلزم تکلیف دولت در سرمایه‌گذاری در این بخش باشد مانند راه‌آهن، هواپیمایی، کشتی‌رانی، معادن، بیمه و مانند این‌ها در بخش دولتی اقتصاد واقع در اصل ۴۴ قانون اساسی قرار داده شده است (حسینی بهشتی، ۱۳۹۷، ص. ۱۸۷). ایشان اعتقاد داشتند که یکی از موجبات و محرکات در ارتباط با مبنای اسلامی و مشروعیت فقهی دولتی بودن بیمه این است که مشروع بودن بیمه هنگامی که متعلق به دولت باشد، راحت‌تر است

(حسینی بهشتی، ۱۳۹۷، ص. ۱۵۱). شهید بهشتی در همین باره می‌فرمایند «مصلحت اقتصاد جمهوری اسلامی ایجاب می‌کند که بیمه‌ها دولتی باشند. بنابراین، به‌خودی‌خود و به تعبیر فقهی، به‌عنوان "اولی" اشکالی ندارد، ولی به‌عنوان "ثانوی" یعنی ضرورت تعدیل اجتماعی در جامعه می‌گوییم باید عمومی باشد و این مشابه کارهای دیگر است مانند انحصارهای دولتی دیگر» (حسینی بهشتی، ۱۳۶۲، ص. ۱۷۳). ایشان اعتقاد داشتند که از نظر آن مبانی کلی که در اقتصاد اسلامی وجود دارد، بهتر است بیمه دولتی شود مشروط بر آنکه کارایی‌اش از واحدهای خصوصی کمتر نباشد و این مسئله مهمی است (حسینی بهشتی، ۱۳۹۷، ص. ۱۵۲). شهید بهشتی همچنین، راه را بر اصلاح دولتی بودن بیمه‌ها بسته ندانستند و معتقد بودند «تشخیص تنظیم‌کنندگان قانون اساسی بر این بوده است که در این مقطع زمانی (یعنی در سال ۱۳۵۸) در ایران، بیمه دولتی به سود جامعه خواهد بود لکن اگر روزی معلوم شود که در تشخیص‌شان اشتباه کرده‌اند، طبیعی است که باید در این امر تجدیدنظر صورت گیرد» (حسینی بهشتی، ۱۳۶۲، ص. ۱۷۴). گفتنی است که به‌موجب بند ۷ ماده ۵[۱]، بند الف ماده ۹[۲] و نیز بندهای ۳ و ۵ ماده ۱۷[۳] قانون تأسیس بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری مصوب سال ۱۳۵۰، شرکت بیمه مرکزی و ارکان آن ازجمله مجمع عمومی و شورای‌عالی بیمه، وظیفه هدایت، سیاست‌گذاری و تعیین خطوط مشی برای مؤسسات بیمه‌ای و نظارت بر عملکرد آن‌ها را بر عهده دارد. همچنین، در سال ۱۳۶۷ قانون اداره امور شرکت‌های بیمه به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید که طبق ماده ۱ این قانون، حق تصدی بیمه‌گری

---

۱. «ماده ۵: بیمه مرکزی ایران دارای وظایف و اختیارات زیر است.

...

۷- ارشاد، هدایت و نظارت بر مؤسسات بیمه و حمایت از آن‌ها در جهت حفظ سلامت بازار بیمه و تنظیم امور نمایندگی و دلالی بیمه و نظارت بر امور بیمه اتکایی و جلوگیری از رقابت‌های مکارانه و ناسالم».

۲. «ماده ۹: وظایف مجمع عمومی به شرح زیر است.

الف- تعیین خط مشی کلی».

۳. «ماده ۱۷: وظایف شورای‌عالی بیمه به شرح زیر است.

...

۳- تعیین انواع معاملات بیمه و شرایط عمومی بیمه‌نامه‌ها و نظارت بر امور بیمه‌های اتکایی.

۵- تصویب آیین‌نامه‌های لازم برای هدایت امر بیمه و فعالیت مؤسسات بیمه».

منحصراً در اختیار شرکت‌های بیمه ایران، آسیا، البرز و دانا قرار گرفت که در قالب سهامی مدیریت می‌شوند و همه سهام این شرکت‌ها به دولت تعلق دارد. همچنین، این نهادها برای اجرای اقسام فعالیت بیمه‌ای در قسمت‌های دولتی، تعاونی و خصوصی مجاز هستند.

شهید بهشتی ازجمله کسانی است که اعتقاد دارد نباید اقتصاد کشور یکسره دولتی باشد و در همین رابطه می‌فرمایند «در قانون اساسی گفته‌ایم که نظام اقتصادی اسلام، نظامی است که دولت را به‌صورت یک کارفرمای بزرگ درنیاورد. این یک اصل پذیرفته شده است و در قانون اساسی مورد قبول واقع شده است... (فلذا) ما با دولتی شدن اقتصاد مخالفیم و اقتصاد باید در حداقل ضرورت، دولتی باشد. این جزو اصول است و معتقدیم که دولتی شدن اقتصاد، انسان‌های جامعه را وابسته می‌کند و و منظور از وابستگی آن است که انسان‌های جامعه همه مزدور دولت می‌شوند» (حسینی بهشتی، ۱۳۹۷، ص. ۲۰۲). در واقع، شهید بهشتی معتقد بود که رقابت و مسابقه‌ای مثبت و سازنده میان سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی، هم به پیشرفت اقتصاد و شکوفایی استعدادهای خلاق کمک می‌کند و هم آزادی اقتصادی را تأمین و هم از تبدیل شدن دولت به سرمایه‌داری غول‌پیکر جلوگیری می‌کند (حسینی بهشتی، ۱۳۸۸، ص. ۴۶۲). بر همین اساس، در راستای جلوگیری از بزرگ‌تر شدن اقتصاد بخش دولتی در ایران، سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۸۴ توسط مقام معظم رهبری ابلاغ شد. در قسمت ۴ از بند ۲ بخش الف متن سیاست‌های کلی، تأکید شده است که سرمایه‌گذاری، مالکیت و مدیریت در زمینه بیمه توسط بنگاه‌ها و نهادهای عمومی غیردولتی و بخش‌های تعاونی و خصوصی مجاز است. پس از این ابلاغیه، در سال ۱۳۸۷، قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی به تصویب مجلس رسید که در ماده ۲ آن اشاره شده که بیمه مرکزی و شرکت بیمه ایران از لحاظ سرمایه‌گذاری، مالکیت و مدیریت منحصراً در اختیار دولت است و نیز طبق بند د ماده ۲ آیین‌نامه اجرایی تشخیص، انطباق و طبقه‌بندی فعالیت‌ها و بنگاه‌های اقتصادی، شرکت‌های بیمه البرز، بیمه آسیا و بیمه دانا جزو شرکت‌های گروه دوم ماده ۲ قانون یادشده قرار گرفت که طبق بند ب ماده ۳ قانون مزبور، دولت باید ۸۰ درصد از ارزش مجموع سهام این شرکت‌ها را به بخش‌های خصوصی، تعاونی و عمومی غیردولتی واگذار کند.

به عبارت بهتر، همان‌طور که در گفتارهای شهید بهشتی مشاهده شد، ایشان اذعان داشتند که قانون‌گذار اساسی در سال ۱۳۵۸ با در نظر گرفتن شرایط روز و مصلحت اجتماعی، به دولتی

شدن بیمه رهنمون شد و اگر زمانی مشخص شود که مضرات این اقدام از منافع آن بیشتر است، در این امر تجدیدنظر خواهد شد. ازاین‌رو با عنایت به ذیل اصل ۴۴ قانون اساسی[۱] که بر تطابق این اصل با دیگر اصول فصل اقتصاد و امور مالی ازجمله بند ۲ اصل ۴۳ که بر بزرگ نشدن دولت به شکل کارفرمای بزرگ تأکید داشته، اصرار ورزیده است، مانعی برای تغییر ریل از دولتی بودن به خصوصی شدن صنعت بیمه هم در نگاه شهید بهشتی (رحمت‌الله علیه) و هم در نظر مقنن اساسی دیده نمی‌شود. ازاین‌رو از این ظرفیت در متن سیاست‌های ابلاغی اصل ۴۴ استفاده شد؛ بدین‌گونه که شرایط برای ورود بخش خصوصی به صنعت بیمه تا سقف ۸۰ درصد از سهام این شرکت‌ها فراهم شد و تنها وظیفه هدایت، سیاست‌گذاری و نظارت بر این حوزه بر عهده دولت و بیمه مرکزی نهاده شد.

نتیجه‌گیری

با بررسی‌های صورت‌گرفته در تحقیق حاضر مشخص شد که بیمه در نظام حقوقی ایران از جایگاه مهمی برخوردار است؛ به‌طوری‌که هم در اسناد بالادستی مانند قانون اساسی و هم در قوانین عادی مصوب مجلس مورد تأکید قرار گرفته است. در همین راستا، شهید بهشتی که دارای نقشی ارزنده و برجسته در روند تصویب اصول قانون اساسی و از افراد متبحّر در مسائل اقتصاد اسلامی بودند و مطالعات و تجربیات فراوان در این زمینه داشتند، معتقد بودند که انسان‌ها در زندگی خود به دلیل اینکه با انواع خطرات طبیعی و غیرطبیعی مواجه هستند، نیاز به نوعی اطمینان خاطر دارند تا با شجاعت بیشتری به کار و فعالیت بپردازند و بیمه می‌تواند چنین نقشی را در زندگی ایشان ایفا کند.

از نگاه شهید بهشتی که به تعبیر امام‌خمینی (رحمت‌الله علیه) مجتهدی مسلّم بودند، بیمه از لحاظ فقهی قراردادی میان بیمه‌گر و بیمه‌گذار است؛ به‌گونه‌ای که بیمه‌کننده را یارای آن باشد که در برابر صدمات احتمالی که معطوف به بیمه‌شده می‌شود، تعهد به جبران کند. بدین صورت مسئله‌ای در آن به وجود نمی‌آید و عقد و پیمانی دوطرفه تلقی می‌شود. این قرارداد، عقدی مستقل

---

۱. «مالکیت در این سه بخش تا جایی که با اصول دیگر این فصل مطابق باشد و از محدوده قوانین اسلام خارج نشود و موجب رشد و توسعه اقتصادی کشور شود و مایه زیان جامعه نشود، مورد حمایت قانون جمهوری اسلامی است. تفصیل ضوابط، قلمرو و شرایط هر سه بخش را قانون معین می‌کند».

به شمار می‌آید و لزومی ندارد که عقد بیمه را داخل در یکی از عقود معین فقهی کنیم، بلکه این قرارداد به دلیل اینکه از مسائل مستحدثه است، در شناسایی ماهیت فقهی آن باید گامی رو به جلو برداشت و با استفاده از عمومات آیات قرآن و روایات معصومان (علیهم‌السلام)، حکم آن را از قوانین کلی اسلام استنباط کنیم و به‌عنوان عقد مستقل به رسمیت بشناسیم.

همچنین، با عنایت به نظرات دکتر بهشتی مشخص شد ازآنجاکه دین مبین اسلام همواره بر تعاون و همکاری تأکید کرده و توصیه فراوانی به ایجاد روحیه برادری و پیوند اخوت اسلامی در میان امت اسلامی داشته است، ایشان ریشه‌های بیمه از نگاه اسلامی را ناشی از سه اصل مهم احساس خیرخواهی و تعاون اجتماعی، احساس مسئولیت اجتماعی و سرنوشت مشترک و اصل تکافل اجتماعی دولت اسلامی نسبت به رفع نیازهای اقشار مختلف جامعه ازجمله نیازمندان می‌دانند. در همین راستا، شهید بهشتی وجود بیمه‌های اجتماعی همگانی به شکل اجباری به‌خصوص بیمه‌های درمانی همگانی را ضرورتی انکارناپذیر دانسته و معتقد است که دولت باید سیاست‌های حمایتی در قبال نظام سلامت، بهداشت و درمان جامعه داشته باشد و در راستای اجراسازی بند ۱۲ اصل ۳ و اصل ۲۹ قانون اساسی مبنی‌بر تعمیم بیمه و نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی به‌صورت بیمه، تمام تلاش و امکانات خود را به کار گیرد؛ زیرا طبق اصل ۴۴ قانون اساسی، نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران به سه بخش دولتی، خصوصی و تعاونی تقسیم می‌شود و بیمه در بخش دولتی اقتصاد ایران جای دارد و شهید بهشتی که خود از تنظیم کنندگان متن قانون اساسی مصوب سال ۱۳۵۸ بودند، در این زمینه اعتقاد داشتند که با توجه به تجربه صنعت بیمه خصوصی و بازرگانی در دنیای سرمایه‌داری و نیز حساس بودن جریان‌های راهبردی اقتصادی کشور، در سال ۱۳۵۸ تصمیم منتخبان ملت در مجلس بررسی نهایی قانون اساسی بر آن شد که به‌عنوان راهی جدید و تجربه‌ای نو، صنعت بیمه در اقتصاد ایران به شکل دولتی باشد. ایشان قائل به این نکته مهم بودند که شرط دولتی ماندن بیمه این مسئله مهم است که کارایی آن از شرکت‌های خصوصی کمتر نباشد، اما با گذشت زمان و عیان شدن مضرات اقتصاد دولتی و بنگاه‌داری دولت، از ظرفیت ذیل اصل ۴۴ و بند ۱ اصل ۱۱۰ قانون اساسی استفاده شد و در سال ۱۳۸۴ در قسمت ۴ از بند ۲ بخش الف متن سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی ابلاغی مقام معظم رهبری تأکید شد که سرمایه‌گذاری، مالکیت و مدیریت در زمینه بیمه توسط بنگاه‌ها و نهادهای عمومی غیردولتی و بخش‌های تعاونی و خصوصی جایز است و در قوانین و

مقررات مربوط بعدی این واگذاری به بخش خصوصی تا سقف ۸۰ درصد سهام بیمه‌ها مجاز شمرده شد و بدین ترتیب، تنها وظیفه هدایت و نظارت بر عهده دولت و به‌طور مشخص شرکت بیمه مرکزی ایران قرار گرفت.

اکنون پس از گذشت تقریباً دو دهه از تصمیمِ ورود بخش خصوصی به صنعت بیمه در نظام حقوقی ایران به شکل وسیع، باید وضعیت این اقدام بنیادین از جهات گوناگون حقوقی، اقتصادی، اجتماعی و... مورد ارزیابی صاحب‌نظران قرار گیرد و تحلیل ابعاد گوناگون این اقدام، موضوع مهمی است که به پژوهش مستقل دیگری نیازمند است.

منابع

۱) اردشیری لاجیمی، حسن (۱۳۹۰). گزیده‌ای از دیدگاه‌های شهید بهشتی. چاپ ۲، قم: بوستان کتاب.

۲) بهادری جهرمی، علی، اکبری، علی و فلاحیان، مهدی (۱۴۰۰). تأملی بر تکالیف حکومت اسلامی و مبانی حقوق بشری بر حق تأمین اجتماعی. فصلنامه تأمین اجتماعی، ۱۷ (۲)، صص. ۷۳-۸۴.

۳) جمالی زاده، احمد (۱۳۸۰)، بررسی فقهی عقد بیمه، قم: بوستان کتاب قم، چاپ اول.

۴) حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۶۲). اقتصاد اسلامی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

۵) حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۸۷). بانکداری، ربا و قوانین مالی در اسلام. چاپ ۲، تهران: روزنه.

۶) حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۸۸). حزب جمهوری اسلامی (مواضع تفصیلی). چاپ ۲، تهران: روزنه.

۷) حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۹۰). شناخت اسلام. چاپ ۲، تهران: بقعه.

۸) حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۹۱). درس‌گفتارهای فلسفه دین. چاپ ۱، تهران: روزنه.

۹) حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۹۲). اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان در اروپا. چاپ ۲، تهران: روزنه.

۱۰) حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۹۷). نظام اقتصادی در اسلام (مباحث کاربردی). چاپ ۲، تهران: روزنه.

۱۱) خادمی کوشا، محمدعلی (۱۳۹۹). چالش‌های بهره‌گیری از عمومات و مطلقات در حل مسائل مستحدثه. فصلنامه جستارهای فقهی و اصولی، ۶ (۲۱)، صص. ۷-۳۳. doi: 10.22034/jrj.2020.56697.1972

۱۲) خروشی، عبدالعظیم (۱۳۹۰). حقوق بیمه (تعهدات در بیمه‌های غرامت). چاپ ۱، تهران: مجد.

۱۳) طحان نظیف، هادی و داریوند، محمدصادق (۱۴۰۲). تحلیل مفهوم و ابعاد «قانون» در پرتو اندیشه‌های شهید آیت الله دکتر بهشتی (ره). پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۵۹ (۱)، صص. ۱-۲۸. doi: 10.30497/law.2023.243993.3338

۱۴) طحان نظیف، هادی و داریوند، محمدصادق (۱۴۰۳). ولایت فقیه و حدود اختیارات آن در اندیشه شهید دکتر بهشتی با نگاهی به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۶۳ (۱)، صص. ۱۲۷-۱۶۲. doi: 10.30497/law.2023.244713.3386

۱۵) عرب، محمد، کاووسی، زهرا و روانگرد، رامین (۱۳۸۹). نظام‌های بیمه سلامت. چاپ ۱، تهران: جهاد دانشگاهی.

۱۶) محمودصالحی، جان‌علی (۱۳۹۳). حقوق بیمه. چاپ ۴، تهران: پژوهشکده بیمه.

۱۷) مطهری، مرتضی (۱۳۷۵). مسئله ربا به ضمیمه بیمه. چاپ ۷، قم: صدرا.

۱۸) ملائکه‌پور شوشتری، سیدمحمدحسن (۱۳۹۴). بیمه مسئولیت مدنی در حقوق ایران و انگلیس. چاپ

۱، تهران: مجد.
۱۹) ممبنی، بهرام (۱۳۹۵). اصول و مبانی بیمه. چاپ ۱، تهران: جنگل.
۲۰) موسوی بجنوردی، سیدمحمد (۱۳۸۲). مجموعه مقالات فقهی، حقوقی و اجتماعی (جلد ۳). چاپ ۱، تهران: پژوهشکده امام خمینی (رحمت‌الله علیه) و انقلاب اسلامی.
۲۱) موسوی خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۷۶). تحریرالوسیله، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۲) نادران، الیاس، آقانظری، حسن و حسینی، سیدرضا (۱۳۹۱). الگوی تأمین اجتماعی صدر اسلام و دلالت‌های آن برای الگوهای نوین. فصلنامه معرفت اقتصاد اسلامی، ۳ (۲)، صص. ۵-۲۸.
۲۳) نیکخوامیری، ناصر (۱۳۹۴). بررسی فقهی عقد بیمه. چاپ ۱، تهران: سمت.

References

1) Arab, Moḥammad, Kāvusī, Zahrā, & Ravāngard, Rāmīn (1389 SH/2010). Neẓām-hā-ye Bīmeh-ye Salāmat [Health Insurance Systems]. 1st ed., Tehran: Jahād-e Dāneshgāhī [in Persian].
2) Ardashīrī Lājīmī, Ḥasan (1390 SH/2011). Gozīdeh-ī az Dīdgāh-hā-ye Shahīd Beheshtī [A Selection of Martyr Beheshti's Views]. 2nd ed., Qom: Būstān-e Ketāb [in Persian].
3) Bahādorī Jahromī, ʿAlī, Akbarī, ʿAlī, & Falāḥiyān, Mahdī (1400 SH/2021). Taʾammolī bar Takālīf-e Ḥokūmat-e Eslāmī va Mabānī-ye Ḥoqūq-e Basharī bar Ḥaqq-e Taʾmīn-e Ejtemāʿī [Reflections on the Duties of the Islamic Government and Human Rights Principles in Social Security Rights]. Faslnāmeh-ye Taʾmīn-e Ejtemāʿī [Social Security Quarterly], 17(2), pp. 73–84 [in Persian].
4) Ḥoseynī Beheshtī, Seyyed Moḥammad (1362 SH/1983). Eqteṣād-e Eslāmī [Islamic Economy]. Tehran: Daftar-e Nashr-e Farhang-e Eslāmī [in Persian].
5) Ḥoseynī Beheshtī, Seyyed Moḥammad (1387 SH/2008). Bānk-dārī, Rebā va Qavānīn-e Mālī dar Eslām [Banking, Usury, and Financial Laws in Islam]. 2nd ed., Tehran: Rowzaneh [in Persian].
6) Ḥoseynī Beheshtī, Seyyed Moḥammad (1388 SH/2009). Ḥezb-e Jomhūrī-ye Eslāmī (Mavāżeʿ-e Tafṣīlī) [Islamic Republican Party (Detailed Positions)]. 2nd ed., Tehran: Rowzaneh [in Persian].
7) Ḥoseynī Beheshtī, Seyyed Moḥammad (1390 SH/2011). Shenākht-e Eslām [Understanding Islam]. 2nd ed., Tehran: Boqʿeh [in Persian].
8) Ḥoseynī Beheshtī, Seyyed Moḥammad (1391 SH/2012). Darsgoftār-hā-ye Falsafeh-ye Dīn [Lectures on Philosophy of Religion]. 1st ed., Tehran: Rowzaneh [in Persian].
9) Ḥoseynī Beheshtī, Seyyed Moḥammad (1392 SH/2013). Etteḥādīyeh-ye Anjoman-hā-ye Eslāmī-ye Dāneshjūyān dar Orūpā [Union of Islamic Students Associations in Europe]. 2nd ed., Tehran: Rowzaneh [in Persian].
10) Ḥoseynī Beheshtī, Seyyed Moḥammad (1397 SH/2018). Neẓām-e Eqteṣādī dar Eslām (Mabāḥes-e Kārburdī) [Economic System in Islam (Practical Discussions)]. 2nd ed., Tehran: Rowzaneh [in Persian].
11) Jamālīzādeh, Aḥmad (1380 SH/2001). Barrasī-ye Feqhī-ye ʿAqd-e Bīmeh [Jurisprudential Study of Insurance Contracts]. 1st ed., Qom: Būstān-e Ketāb-e Qom [in Persian].
12) Khādemī Kūshā, Moḥammad ʿAlī (1399 SH/2020). Chālesh-hā-ye Bahreh-gīrī az ʿOmūmāt va Moṭlaqāt dar Ḥall-e Masāʾel-e Mostaḥdeseh [Challenges in Utilizing General and Absolute Rules for Solving New Issues]. Faslnāmeh-ye Jostār-hā-ye Feqhī va Oṣūlī [Jurisprudential and Usuli Studies Quarterly], 6(21), pp. 7–33. doi: 10.22034/jrj.2020.56697.1972 [in Persian].
13) Khorūshī, ʿAbd al-ʿAẓīm (1390 SH/2011). Ḥoqūq-e Bīmeh (Taʿahhodāt dar Bīmeh-hā-ye Gharāmat) [Insurance Law (Liabilities in Indemnity Insurance)]. 1st ed., Tehran: Majd [in Persian].
14) Maḥmūdṣāleḥī, Jānʿalī (1393 SH/2014). Ḥoqūq-e Bīmeh [Insurance Law]. 4th ed., Tehran: Pazhūheshkadeh-ye Bīmeh [in Persian].

15) Malāʾekehpūr Shūshtarī, Seyyed Moḥammad Ḥasan (1394 SH/2015). Bīmeh-ye Masʾūlīyat-e Madanī dar Ḥoqūq-e Īrān va Englīs [Civil Liability Insurance in Iranian and English Law]. 1st ed., Tehran: Majd [in Persian].
16) Membīnī, Bahrām (1395 SH/2016). Oṣūl va Mabānī-ye Bīmeh [Principles and Foundations of Insurance]. 1st ed., Tehran: Jangal [in Persian].
17) Moṭahharī, Murtażā (1375 SH/1996). Masʾaleh-ye Rebā be Ẓamīmeh-ye Bīmeh [The Issue of Usury with Insurance Appendix]. 7th ed., Qom: Ṣadrā [in Persian].
18) Mūsavī Bojnūrdī, Seyyed Moḥammad (1382 SH/2003). Majmūʿeh Maqālāt-e Feqhī, Ḥoqūqī va Ejtemāʿī (Vol. 3) [Collection of Jurisprudential, Legal, and Social Articles]. 1st ed., Tehran: Pazhūheshkadeh-ye Emām Khomeynī [in Persian].
19) Mūsavī Khomeynī, Seyyed Rūḥollāh (1376 SH/1997). Taḥrīr al-Vasīlah. Qom: Daftar-e Enteshārāt-e Eslāmī [in Persian].
20) Nāderān, Elyās, Āqānazarī, Ḥasan, & Ḥoseynī, Seyyed Reżā (1391 SH/2012). Olgū-ye Taʾmīn-e Ejtemāʿī dar Ṣadr-e Eslām [Social Security Model in Early Islam]. Faslnāmeh-ye Maʿrefat-e Eqteṣād-e Eslāmī, 3(2), pp. 5–28 [in Persian].
21) Nīkkhvāmīrī, Nāṣer (1394 SH/2015). Barrasī-ye Feqhī-ye ʿAqd-e Bīmeh [Jurisprudential Study of Insurance Contracts]. 1st ed., Tehran: SAMT [in Persian].
22) Ṭaḥḥān Nazīf, Hādī, & Dārīvand, Moḥammad Ṣādeq (1402 SH/2023). Taḥlīl-e Mafhūm va Abʿād-e "Qānūn" dar Partow-e Andīsheh-hā-ye Shahīd Āyatollāh Doktor Beheshtī [Analysis of Concept of 'Law' and its Dimensions in the light of Thoughts of Martyr Ayatollah Dr. Beheshti]. Pazhūheshnāmeh-ye Ḥoqūq-e Eslāmī [Journal of Islamic Law Research], 59(1), pp. 1–28. doi: 10.30497/law.2023.243993.3338 [in Persian].
23) Ṭaḥḥān Nazīf, Hādī, & Dārīvand, Moḥammad Ṣādeq (1403 SH/2024). Valāyat-e Faqīh va Ḥodūd-e Ekhtīārāt-e Ān dar Andīsheh-ye Shahīd Doktor Beheshtī bā Negāhī be Qānūn-e Asāsī-ye Jomhūrī-ye Eslāmī-ye Īrān [The Authority of the Guardianship of the Islamic Jurist [Velayat-e Faqih] and its Limits of Power in the Thought of Dr. Beheshti with a Look at the Constitution of the Islamic Republic of Iran]. Pazhūheshnāmeh-ye Ḥoqūq-e Eslāmī [Journal of Islamic Law Research], 63(1), pp. 127–162. doi: 10.30497/law.2023.244713.3386 [in Persian].